

BESENYEI LAJOS EGYETEMI TANÁR
SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
ÁLLAM-ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR
POLGÁRI JOGI ÉS POLGÁRI ELJÁRÁSJOGI TANSZÉK

ÖRÖKLÉSI JOGUNK REFORMJA

Egy kis statisztikával szeretném kezdeni.

Mint közismert a jelenleg hatályos Polgári Törvénykönyv 1960. május 1-én lépett hatályba, azaz a mai napig a töredék éveket is egésznek tekintve 45 éve van hatályban. Egészen pontosan, a szökőnapokat is beleszámítva 16.190 napot ért meg a Ptk.

Ez alatt az idő alatt összesen 84 alkalommal történt kisebb-nagyobb módosítás a Ptk.-ban. Ez a szám csupán a módosítások számát és nem a módosításokkal érintett szakaszok számát jelenti. Ez utóbbi véleményem szerint több száz; olyan szakasza is van a Ptk.-nak, amelyet többször módosítottak. Sőt ha a hibás teljesítésre gondolunk, ott 1977-ben és 2003-ban is gyakorlatilag teljesen új szabályok kerültek bevezetésre.

Mindezeket azért ismertetem, mert ennek tükrében sokatmondó adat, hogy ez idő alatt az öröklési jog módosítására mindösszesen két ízben került sor.

Az első, amikor a tartási szerződés is módosításra került és ennek megfelelően az öröklési szerződésre vonatkozó szabályokat is módosítani kellett. Ezt a módosítást az 1967. évi 2. sz. tvr. 2 §-a mondta ki. (Ekkor vezették be a tartási szerződés esetében a hatósági jóváhagyás lehetőségét, mint érvényességi kellékeket, amelyet egyébként 1990-ben hatályon kívül is helyeztek.)

A másik módosítás pedig az 1977. évi IV. törvénnyel történt, amikor is egyrészt a titkos örökbefogadás jogkövetkezményét – nevezetesen, hogy a titkos örökbefogadás ideje alatt az örökbefogadott vérszerinti rokonai nem örökölnek az örökbefogadott után, valamint a túlélő házastárs haszonélvezeti jogának a megváltási lehetőségét vezették be.

Mindebből viszont, azt gondolom okkal leszűrhető az a következtetés, hogy ha igaz az a megállapítás, hogy a rendszerváltást követően bekövetkezett társadalmi, gazdasági változások indokolják a Ptk.-beli szabályok újragondolását, akkor ez a megállapítás feltétlenül igaz az öröklési jogra.

Nem szabad megfeledkezni arról, hogy a mindenkori öröklési jog a mindenkori tulajdonviszonyokat közvetíti generációról generációra. Ugyanakkor nem lenne helyes, ha az egyes öröklési jogi szabályokat csak a tulajdonjogot közvetítő normaként fognánk fel, mert kétségtelen, hogy ezeknek a szabályoknak egyéb funkciójuk is van. Ezek a funkciók igen sokfélék és szerteágazóak, nehéz közöttük valaminő értékrendet felállítani.

Mindenképpen kiemelendő egy bizonyos körben a tartási funkció, ami tulajdonképpen az elhunytak a halála utáni kötelezettségeként jelenik meg. Végso soron ezen, vagy legalábbis, ezen is alapszik a túlélő házastárs haszonélvezeti joga, amelyre a túlélő házastársnak még köteles részi igénye is van.

Jelentős befolyása volt és van az öröklési jogi szabályokra különböző erkölcsi normáknak. Ezen belül elsősorban a családdal összefüggésben kialakult szokások, felfogások nagymértékben befolyásolják ezeket a rendelkezéseket. Itt elsősorban a házastársak sajátos jogi helyzetére utalunk.

Amikor azt mondjuk, hogy a polgári jognak az öröklési jogi része érett meg leginkább a változtatásra, az újraszabályozásra, akkor a változtatások, reformok megfogalmazásakor az előbb említett körülményeket feltétlenül figyelembe kell venni. Az öröklési jog reformjával összefüggésben rendszerint csak a tulajdoni viszonyokban bekövetkezett – kétségtől igen jelentős – változásokra szoktunk utalni. Nem szabad azonban elfeledkezni azon körülményekben bekövetkezett jelentős változásokról sem, amelyek az erkölcsi felfogásban, a családi kapcsolatokban az elmúlt mintegy ötven évben bekövetkeztek.

Annak idején, amikor a Ptk.-beli öröklési jogi szabályok megfogalmazásra kerültek, jószerivel a régi öröklési jogi szabályok kerültek némi egyszerűsítéssel elfogadásra. Mindezek abban az időben nem okoztak különösebb problémát, elsősorban azért, mert nem volt vagyon, amit az öröklési szabályok közvetítettek. Zárójelben

megjegyzendő, hogy ha volt is vagyon, azt az örökösök igyekeztek vagy a vagyon keletkezésének az idején vagy pedig az örökhagyó halálát követően eltitkolni. Elegendő, ha a tulajdoni korlátozásokra utalok. A tulajdoni korlátozások nem csak az ingatlanra, hanem a hatvanas évek közepéig meghatározott ingó dolgokra nézve (arany, platina, nemesfém) is hatályban voltak. Közismert, hogy a Ptk. eredeti szövege, noha pontos megfogalmazást nem adott, de az egyéni tulajdon köréből, csak a személyi tulajdont támogatta és nyíltan hirdetett politikai célkitűzés volt a magántulajdon felszámolása, megszüntetése. Az erkölcsi normák és a kialakult szokások is kevésbé játszottak szerepet. Tételes jogi következménye volt annak – és sajnos ez a mai napig hat – hogy az öröklés révén szerzett tulajdon megbontja a munkával szerzett és ennek megfelelően kialakult vagyoni viszonyokat, tehát az öröklés útján szerzett vagyon egy jelentős részét az állam illeték formájában elvonta. Az 1990. december 31-ig hatályban levő rendelkezés szerint 3 millió forint feletti öröklés esetén – ingatlannál mindig az illetékhivatal állapította, és jelenleg is állapítja meg az értéket – az öröklési illeték az egyes csoportokban rendre 40, 50 és 60 % volt. Ez azt jelentette, hogy az örökhagyóhoz legközelebb eső örökösök esetében az állam a három millió feletti örökségnek majdnem a felét elvonta.

A két terület, mármint a tulajdoni viszonyokban illetve az erkölcsi, családi viszonyokban bekövetkezett változások egymásra hatása érdekes eredményre vezet.

A magántulajdon térhódítása egyértelműen a tulajdonnal való szabad rendelkezés irányában indokol elmozdulást, ugyanakkor a családi és erkölcsi viszonyokban bekövetkezett változásokról szinte nem veszünk tudomást, úgy teszünk, mintha az nem lenne, pedig társadalmunkban is jelen van és mindinkább szinte követeli, hogy a jogi szabályozás is megfelelő formában igazodjon a kialakult szokásokhoz. A részletek nélkül – erre még később úgyis visszatérek – a köteles rész intézményével kapcsolatos szabályok módosításától, illetve az élettársakra vonatkozó szabályok megalkotásától való merev elhatárolódást kell megemlíteni.

Mindezeket a körülményeket azért kívántam előrebocsátani, mert úgy gondolom, hogy a későbbi mondandómat ezek a szempontok indokolják. Pontosabban fogalmazva, ha elfogadjuk ezeket a

szempontokat, mint a de lege ferenda szabályozás követendő elveit, akkor az általam elmondandó – elsősorban kritikai – megjegyzéseknek is megadják az alapját. De megadják az alapját azoknak a rendelkezés-tervezeteknek, amelyeket a jelenleg folyó kodifikáció elfogadni, megvalósítani látszik.

A következőkben mondandómat két részre bontom. Először azokról a rendelkezésekről illetve tervezetekről szólok, amelyek a kodifikáció jelenlegi állása és többé-kevésbé pontos ismereteim szerint az új Ptk. Öröklési jogi könyvében megvalósításra kerülnek. Előre szeretném bocsátani, hogy ezek a változtatási tervezetek nem jelentéktelenek, ugyanakkor azt is mindjárt előre bocsátom, hogy szerény véleményem szerint nem elégségesek.

1. A jelentős értékeket képviselő tárgyak magántulajdona, és elsősorban a motorizációval összefüggő mind több közlekedési baleset veti fel azt a kérdést, hogy az öröklési feltételeken egy apró, de nem lényegtelen módosítást kellene végezni. A jelenlegi szabály azt mondja, hogy kiesik az öröklésből az, aki az örökhagyó előtt meghal. A módosítási javaslat pedig azt mondja, hogy kiesik az öröklésből az, aki az örökhagyót nem éli túl.

Ezzel a fogalmazással megoldható lenne a közös veszélyben, illetve gyakorlatilag közös balesetben, egy időben meghaltak esetében az a vita, hogy ki mikor halt meg. Ehhez kapcsolódóan tervezik kimondani, hogy a közös balesetben elhunytak tekintetében – amennyiben a halál bekövetkezte egy okfolyamat eredménye – egymás után nem örökölhetnek. Arra kell gondolni, hányszor olvasható az újságokban illetve hallható a híradásokban, hogy az egyik személy a helyszínen az életét vesztette, a másik pedig a kórházba szállítás közben meghalt. Ez utóbbi, a jelenleg hatályos rendelkezések szerint, ha néhány órára is, de örökös lesz és halála után gyakorlatilag egy másik nemzetség tagjai öröklik azt a vagyont, amit esetleg nehezen vagy egyáltalán nem kimutathatóan, az először elhunyt személy a rokonaitól, elsősorban szüleitől kapott.

2. A következő, és véleményem szerint igen jelentős kérdés a túlélő házastárs jogi helyzetének az újragondolása. Ez a kérdés több szempontból is jelentkezik. Önmaga az is kérdéses, hogy megmaradjon-e a házastárs haszonélvezeti öröklése, természetesen a megváltás lehetőségével. Felvethető, hogy eleve a „megváltás”

legyen a fő szabály. A hagyatéki tárgyak jellege miatt a jelenlegi szabályok nagyon sok esetben egyik fél számára sem kedvezőek. Alapvetően két típusú vagyontárgyak körében keletkezik a probléma: ha a hagyatéki tárgyai között jelentős készpénz vagy olyan vagyontárgy található, amelynek az erkölcsi kopása, elhasználódása jelentős. Valószínűnek látszik a házastársi haszonélvezet fenntartása, de mindenképpen indokolt a megváltás időtartamának a bővítése, vagy egyáltalán az időkorlát eltörlése. Ez elsősorban olyan esetekben bír jelentőséggel, amikor a túlélő házastárs később újabb házasságot kíván kötni. A jelenlegi szabályok szerint ilyenkor már nem kérheti a haszonélvezeti jog megváltását, és ha házasságot köt, akkor ellenszolgáltatás nélkül elveszíti a haszonélvezeti jogát.

A másik ezzel a helyzettel kapcsolatos igen fontos kérdés, hogy megmaradjon-e a túlélő házastárs – leszármazó hiányában – kizárólagos állagöröklési pozíciója. A kérdésnek elsősorban akkor van gyakorlati jelentősége, ha a házastárs fiatalon hal meg, amikor még a szülei rendszerint élnek. Jelenlegi jogunk szerint a túlélő házastárs a második sorban kizárólagos állagörökös és ezt a helyzetét csak az ági öröklés korlátozza. Ilyen helyzetben a vagyon egy másik nemzetségre száll át, noha az esetek jelentős részében az elhunyt családtagjainak, rendszerint a szülőknek a vagyon létrehozásában jelentős szerepe volt.

A kérdés másik oldala, hogy a szülő ottmarad rendszerint tartásra képes és kötelezhető leszármazó nélkül, és aki korábban tartásra kötelezhető lett volna, annak a vagyona tulajdonképpen idegenek kezére került.

Valószínűnek látszik olyan megoldás, hogy ilyen esetben a szülő, – de a szülő leszármazója már nem – a túlélő házastárssal egy sorban örököljön. A másik megoldási lehetőség, hogy a túlélő házastárs állagöröklését az ági vagyon esetleges bővítésével kellene korlátozni. Magam részéről az előbbi megoldással tudnék jobban egyetérteni.

3. Az utóöröklés intézményének – ha korlátozott mértékben is, – a visszahozása. A jelenlegi jogunk, amely tiltja az utóörökös nevezést, elsősorban akkor jelent méltánytalan megoldást, amikor a hagyatéki tárgyai között szerzői jogdíj szerepel. Ez a kérdés azért bír kiemelt jelentőséggel, mert szerzői jogi szabályaink szerint a szerzőt,

pontosabban a jogutódját a szerző halálát követő év január 1-től számított 70 éven keresztül illeti meg a szerzőt megillető vagyoni jog.

Ha a szerző leszármazó nélkül hal el, a túlélő házastársa örökli a szerzőt megillető vagyoni jogokat, majd az ő halálát követően hosszú évtizedeken keresztül az a család élvezi a szerzői jogdíjat, amelyik család esetleg nem is ismerte a szerzőt, a szerzőnek ahhoz semmi köze nem volt.

Ilyen esetben célszerű megengedni, hogy az örökhagyó egy lépcsőfokban utóörököszt nevezzen. Egyébként is elég nehéz megindokolni a korabeli jogalkotók azon döntését, hogy az utóöröklés intézményét elvetették, de az utóhagyomány rendelést megengedték. Hangsúlyozandó azonban, hogy az elképzelés csak egy lépcsőfokra vonatkozik és nem többre.

4. A következő említésre méltó és jelentősnek mondható újítási javaslat az öröklési szerződés körében tervezett változtatások. Ebben a körben három módosítási elképzelést kell kiemelni.

a) az öröklési szerződést ne csak a tartás és életjáradék fejében történő eltartás esetén lehessen alkalmazni, hanem úgynevezett gondozási szerződés esetében is.

b) öröklési szerződést lehessen kötni olyan esetben is, amikor az örökhagyó nem a saját maga, hanem harmadik személy eltartásáról kíván gondoskodni. Ennek gyakorlati jelentősége akkor van, ha az örökhagyó öröklési szerződés révén kíván – rendszerint – fogya- tékos gyermeke vagy netán unokája ellátásáról megfelelően gondoskodni arra az esetre, amikor ő már nem él.

c) az öröklési szerződés a kötelesrész iránti igényt a jelenlegi szabályok szerint tulajdonképpen kizárja. Tekintettel arra, hogy jelentős számban fordulnak elő olyan esetek, amikor ugyan nehezen vagy egyáltalán nem bizonyítható módon az öröklési szerződésnek az igazi célja a kötelesrészi igény kijátszása, ezért feltehetőleg olyan szabály kimondására kerül sor, hogy az öröklési szerződés csak abban az esetben zárja ki a kötelesrész iránti igényt, ha a szerződésnek megfelelően a tartás foganatba ment és legalább két év már eltelt. A megadott határidő leteltéig azonban, mint visszterhes szolgáztatást vennék figyelembe a nyújtott tartást, vagyis az öröklési

szerződés „szerencse elemét” csak a tényleges tartás megkezdésétől számított két év elteltét követően lehetne alkalmazni.

Természetesen még számos apróbb és adott esetben jelentős módosítás várható, pl. a szóbeli végrendelet hatályát a jelenlegi három hónapról egy hónapra kívánják szűkíteni stb., most azonban a másik oldalról szeretnék néhány – véleményem szerint jelentős problémáról szólni. Azt is mondhatnák, hogy eddig arról beszéltünk, ami megvalósult, a következőkben pedig arról kívánok szót ejteni, ami nem valósult meg és megvalósulása nem is látszik valószínűnek.

Ebben a körben három területet szeretnék érinteni:

- a) az élettársak jogi helyzete,
- b) a végrendelet alakyszerűségével kapcsolatos visszás helyzet,
- c) a kötelesrészre vonatkozó – szerintem meghaladott – rendelkezések.

ad. a) Az elmúlt ötven évben a párkapcsolatok terén talán az a leglényegesebb változás, hogy fokozatosan, de egyértelműen egyre bővülő körben és egyenes fejlődési irányt mutatva elterjedtek a házasságkötés nélküli párkapcsolatok. Ez a megállapítás, nem csak a hazai viszonyokra, hanem talán nyugodtan mondható egész Európára nézve igaz. Igaz ez még a gyakorlatilag katolikus Franciaországban is, nem beszélve a skandináv államokról. Arra a kérdésre, hogy miért lett ilyen „népszerű” a párkapcsolatoknak e formája nem hiszem, hogy nekem kell válaszolni. A tény az, hogy jelenleg Magyarországon a fennálló párkapcsolatoknak mintegy tíz százaléka élettársi kapcsolat és az élve-születéseknek mintegy egyötöde élettársi kapcsolatból származik.

A magyar jogalkotás több területen szabályozási körébe vonta az élettársi kapcsolatokat, hiszen több mint másfélszáz olyan szabályunk van, ahol az élettársi kapcsolathoz valamilyen jogi hatás kapcsolódik. A jelenleg hatályos Ptk. öröklési joga azonban az élettárs fogalmát nem ismeri, nem használja, a párkapcsolatok esetén csak és kizárólag a házasságban történő párkapcsolathoz fűz jogi relevanciát, még olyan esetekben is, amikor nem közvetlenül öröklés jogi joghatásról van szó. Ha megnézzük azokat a hatályos jogszabályokat,

amelyek az élettársi kapcsolathoz joghatást kapcsolnak, azt kell megállapítani, hogy ezek közül több „igen hasonló” az öröklési jellegű következményekhez. Csak példaként utalok a Kiváló és Érdemes Művészi járadékról rendelkező 1997. évi XCVII. tv. 2.§-ra, amely szerint a kitüntető cím jogosultjának özvegye a járadék fele részének megfelelő özvegyi járadékra jogosult, feltéve, hogy a kitüntető cím jogosultjával halálakor, annak házastársaként vagy *élettársaként* közös háztartásban élt. Hasonlóképpen a társadalombiztosítási nyugellátásról rendelkező 1997. évi LXXXI. tv. 4.§ (1) bekezdés e) pontja az *élettárs* részére is biztosít özvegyi nyugdíjat abban az esetben, ha az élettárs a nyugdíjra jogosulttal annak halálát megelőzően egy évig megszakítás nélkül együtt élt és gyermekük született, vagy megszakítás nélkül tíz év óta együtt élt. Ebben az esetben az élettárs özvegyi nyugdíja azonos a házastárs özvegyi nyugdíjával. Végül utalok a 1996. évi XLIII. tv. 187. § (1) bekezdésére, amely szerint, ha a honvédség hivatásos állományú tagja, vagy a hivatásos állományból nyugdíjba vonult személy meghal, akkor özvegyének, *élettársának* özvegyi nyugdíj jár.

Természetesen önmagában az a körülmény, hogy egyes jogszabályok jogi hatást kapcsolnak az élettársi viszonyhoz még nem teszi szükségessé, hogy az élettársat a házastárssal hozzuk azonos öröklési jogi helyzetbe. Ugyanakkor vannak olyan szempontok, amelyek már esetleg indokoltá tehetnek bizonyos szabályozást. Ha abból indulunk ki, hogy az örökhagyó vagyonának a megszerzése – egy tartós élettársi kapcsolatot feltételezve – valahol a két fél együttes munkájának az eredménye, ennek ugyanúgy kell szolgálni a túlélő élettárs megélhetését, mint házasság esetében a túlélő házastársét.

Az élettárs öröklésével szemben az a kifogás hangzik el legtöbbször, hogy az élettársi viszonyt nem lehet dokumentálni. Ez igaz. Ugyanakkor ezzel az érveléssel szemben felvethető, hogy egyrészt az élettársi viszony dokumentálhatóságát meg lehet teremteni, mint ahogy ezt több nyugat-európai államban megtették. A másik kifogás pedig rendszerint úgy hangzik, hogy az élettársi viszony nem tartós, rövid élettársi kapcsolathoz pedig nem lenne célszerű öröklési jogi hatást kapcsolni. Ezzel az érveléssel szemben két ellenvetésem is van.

Az egyik: a házasság is lehet rövid időtartamú, sőt a gyakorlat azt mutatja, hogy igen sok esetben a házasságot a felek az első öt évben

kéri felbontani, ugyanakkor mind gyakrabban lehet találkozni a hosszú ideig fennálló élettársi kapcsolattal. Van abban valami ellentmondás, hogy a kórházi ágyon kötött házasság, – amikor az egyik fél rendszerint életében már el sem hagyja a kórházat, – feljogosítja a túlélő házastársat arra, hogy leszármazó hiányában a házastársa valamennyi vagyonának a tulajdonosa legyen, míg bármilyen hosszú élettársi kapcsolathoz semmilyen jogi hatás nem kapcsolódik. Kétségtelen körülmény, hogy az új Ptk. koncepciója már mutat bizonyos elmozdulást, de ez az elmozdulás igen szerény, mert hosszabb élettársi kapcsolatra tekintettel a volt közös lakásra és annak felszerelési tárgyaira biztosítana dologi továbbhasználati jogot, ami szűkebb mozgásteret biztosít a túlélő élettársnak, mint a haszonélvezet. Nem szeretném lebecsülni ezt az „eredményt”, de úgy gondolom, hogy ennél tovább kellene lépni.

Nem tudom megfelelő indoknak elfogadni az élettársi örökléssel szemben azt az érvet, hogy ha valaki gondoskodni akar élettársáról, akkor lehetősége van végintézkedés formájában ezt megtenni. Ez kétségtelenül igaz, de figyelembe kell venni két meghatározó körülményt. Az egyik, hogy a magyar mentalitástól, gyakorlattól a végrendelkezés igen távol áll. Általánosnak mondható felfogás szerint, ha valaki végrendelkezik, akkor az biztos, hogy halni készül, feltehetően ezért igen kevesen végrendelkeznek. Ezen túlmenően is azonban – sajnos nem elhanyagolható számban – történnek előre nem várható, és nem látható halálesetek, amikor is az öröklés csak a törvényes öröklés formájában történhet. Elégendő, csak a halálos közlekedési balesetek jelentős számára gondolni.

Ezek után joggal tehető fel a kérdés, hogy az élettárs számára milyen öröklési jogosultságokat kellene biztosítani.

Bármilyen merésznek is tűnik, véleményem szerint abba az irányba kellene elmozdulni, hogy bizonyos időn belül az élettárs öröklésjogi helyzetét a házastárs öröklésjogi helyzetével kellene összehangba hozni. Ezt annál is inkább meg lehetne tenni, mert az új Ptk. koncepció – véleményem szerint is indokoltan – a túlélő házastárs állagöröklését korlátozni kívánja oly formában, hogy ha az örökhagyónak élnek a szülei, akkor a vagyonból – aminek a szerzésében feltehetően ők is aktívan közreműködtek – ők is részesedjenek.

Magam részéről is egyetértek azzal, hogy a társadalom talán legkisebb sejtje a család és törekedni kell ennek a családnak az összetartására. Azzal viszont nem értek egyet, hogy a család fogalmát a házasságra korlátozzuk. Mihelyt a család fogalmát szélesebb értelemben fogjuk fel, akkor ebbe a család fogalomba az élettárs is nyugodtan belefér.¹ Úgy gondolom, hogy első lépésként az új Ptk. koncepcióján túllépve, törvényileg meghatározott időtartamban fennálló élettársi kapcsolat esetében a túlélő élettársnak a házastárs haszonélvezeti jogával azonos elbírálás alá eső haszonélvezeti jogot kellene biztosítani. Az időtartam tekintetében elfogadhatónak tartanám a társadalombiztosítási nyugellátásról rendelkező 1997. évi LXXXI. tv. 4. § (1) bekezdés e) pontjában írt feltételt, vagyis ha az élettársi viszonyból gyermek született, akkor egy éves, ha nem, akkor pedig tíz éves élettársi kapcsolatot megkívánni. Úgy gondolom, hogy az élettársi kapcsolat fennállásának a bizonyítása nem jelentene megoldhatatlan problémát. Mint fentebb utaltam rá, több jogszabály vagyoni értékű jogot biztosít az élettársaknak. Legalábbis a publikált bírói gyakorlatban, nagy számban nem jelentkeznek olyan jogviták, amikor az élettársi kapcsolat fennállását vitatnák. Egyébként is a jelenleg hatályos Ptk. 578/G. §-a eléggé pontosan definiálja, hogy mit kell érteni élettársi kapcsolat alatt. Ezzel összefüggésben már kialakult bírói gyakorlatról is beszélhetünk, tehát úgy gondolom, hogy az élettársi kapcsolat megállapíthatósága nem jelenthet meghatározó nehézséget. Egyébként is, az magától értetődik, hogy az élettársi kapcsolat létét és időtartamát annak kell bizonyítani, aki arra hivatkozik.

A túlélő élettárs részére biztosított haszonélvezeti jog lenne az első lépés az élettársi öröklés elismerésében, amely úton természetesen tovább kellene menni. A továbbhaladás ütemét elsősorban az határozná meg, hogy az élettársi párkapcsolatforma a későbbi időben milyen mértékben tekinthető majd elterjedtnek. Ha a jelenlegi tendencia folytatódik, akkor az élettárs öröklési helyzetén is pozitív irányban kell majd változtatni. Itt is szeretném hangsúlyozni, hogy a tartós, családi jellegű kapcsolat honorálását látom indokoltnak. Az élettárs azután örököl, ha az élettársa meghalt. Következésképpen egyértelműen elbírálható, hogy kettőjük kapcsolata valóban „családi” jellegű kapcsolat volt-e. Ha az előre megfogal-

mazott kritériumok szerint a felek közötti kapcsolat valóban „családias” volt, nemigen látom az akadályát annak, hogy az élettársat a túlélő házastárs jogi helyzetébe hozzuk. Még azt is el tudom fogadni, hogy a házasság esetében mintegy „vélelmezzük” a családi kapcsolatot, hiszen azt aligha lehet vitatni, hogy a házasságot is hosszú időre „tervezik” a házasulók. A jelenlegi szabályozás további kedvezményt is ad a házastársnak, mert a túlélő házastárs nem esik ki az öröklésből annak ellenére, hogy a hagyaték megnyíltakor nem állt fenn a felek között az életközösség, ha remény volt a házassági életközösség visszaállítására.

Ha a házastársaknál szinte vélelmezzük az életközösség helyreállítását, akkor úgy gondolom, hogy az élettársaknál a tényleges és a család funkcióit is betöltő kapcsolatot indokolt megfelelően honorálni az öröklési jog szabályaival.

Az élettárs öröklési jogi helyzetén kívül a jelenleg hatályos Ptk.-ban van egy rendelkezés, ami negatíve az élettársra nézve igen sérelmes lehet és véleményünk szerint indokolt lenne ennek a szabálynak a kiigazítása. A Ptk. 663. §. (1) bekezdés c) pontja szerint az örökhagyó kitagadhatja azt a személyt, aki az örökhagyó egyenes ági rokonainak, vagy házastársának életére tört, vagy sérelmükre egyéb súlyos büntetést követett el. Azt gondolom, nem igényel részletesebb indokolást az a felvetésünk, hogy az új Ptk.-ban – ennél a kitagadási oknál – a házastárs mellett az élettársat is meg kellene jelölni azon személyek között, akit az örökhagyó kitagadhat, ha élettársának az életére tör, vagy sérelmére egyéb súlyos bűncselekményt követ el. Ebben az esetben az élettársi kapcsolat fennállásának magam részéről nem szabnék határt, hanem a tényleges helyzetet venném figyelembe. A jelenlegi szabályozás mellett előfordulhat ugyanis az az eset, hogy ha a gyermek élettársi kapcsolatból származik, akkor az egyik szülő nem tagadhatja ki a gyermekét az öröklésből akkor, ha a gyermek a másik szülőjének az életére tört, vagy sérelmére más súlyos büntetést követett el. Mindez azért, mert az a szülő, akinek a gyermek az életére tört, illetve akinek a sérelmére más súlyos büntetést követett el, a másik szülőnek nem házastársa, csak élettársa. Nem vitatom, hogy a gyakorlatban igen ritkán fordulhat elő ilyen eset, de sajnos a mai világban sok minden előfordul, és

úgy gondolom, hogy az élettárs ilyen „diszkriminációja” nem indokolt.

Ebben a körben véleményem szerint még egy kérdést nem lehet megkerülni. Ez pedig az azonos neműek közötti élettársi kapcsolat kérdése. Mivel az Alkotmánybíróság az egyneműek közötti élettársi kapcsolatot is olyan kapcsolatnak tekintette, amely megfelel a Ptk. korábban hivatkozott 578/G §-ban körülírt élettársi kapcsolatnak, a fentebb leírtakat természetesen ebben az esetben is indokoltnak tartom.²

ad. b) A másik, – véleményem szerint – változtatásra „szoruló” terület, a végrendeletek alakszerűségével kapcsolatos.

Az allográf írásbeli magánvégrendeletek egyik érvényességi kel-
léke, hogy azt az örökhagyónak két, folyamatosan és együttesen
jelenlevő tanú előtt kell aláírni, vagy aláírását saját aláírásaként elis-
merni. Ezzel az alakszerűségi szabállyal tulajdonképpen semmi gon-
dom nincsen, ezt megfelelőnek és fenntartandónak tartom. A sza-
bály bírói gyakorlatával nem tudok egyet érteni. A bírói gyakorlat
ugyanis következetes abban, hogy alakszerűség esetében nem
fogadja el a valóság bizonyítását. Több konkrét esetben előfordult,
hogy a végrendelet folytán „anyagi sérelmet szenvedett” törvényes
örökös azon az alapon támadta meg sikerrel a végrendeletet, és
mondta ki a bíróság a végrendeletet érvénytelennek, hogy a két tanú
nem volt folyamatosan és együttesen jelen.

A két tanú jelenléte annak bizonyítására szolgál, hogy az aláírás
attól a személytől származik, aki a végrendeletben örökhagyóként
szerepel. A végrendeletet megtámadó örökös nem azt vitatja, hogy a
végrendeletet nem az örökhagyó írta alá, hanem csak egy alak-
szerűségi kifogást említ, mégpedig olyan alakszerűségét, amelynek a
végrendeletben foglalt nyilatkozatra nézve semmi befolyása nin-
csen. Így fordulhatott elő az a megtörtént eset, hogy az örökhagyó
írógépen megírta a végrendeletét, majd elment a közjegyzőhöz és
aláírás hitelesítést kért. A közjegyző a végrendeletet záradékolta,
amiben igazolta, hogy azt az örökhagyó előtte saját maga írta alá. Az
örökhagyó halála után a bíróság egy távoli törvényes örökös
kérelmére érvénytelennek mondta ki a végrendeletet, mert a
törvény szerint az allográf végrendelethez két tanú folyamatos és
együttes jelenléte és aláírása szükséges.³ Nem szorul bővebb

indokolásra, hogy az ilyen esetek visszájára fordítják a jog egyébként helyes rendelkezését. Az aláírás valóságát vagy nem hamisított voltát írásszakértő közbejöttével gyakorlatilag nagy biztonsággal meg lehet állapítani. Ugyanakkor itt is érvényesíthetőnek véljük azt az általános gyakorlatot, hogy a magasabb alakszerűség pótolja az alacsonyabb szintű alakszerűséget. A közjegyzői hitelesítés – legalább is az aláírás tekintetében – gyakorlatilag a közokirati formával egyenértékű. Az új Ptk.-ban valamilyen formában ki kellene zárni az olyan eseteket, amikor az alakszerűségi követelmény önálló életet él. Az alakszerűség jelen esetben azt a célt szolgálja, hogy a két tanú hitelt érdemlően igazolja, hogy a végrendeleten szereplő aláírás valóban az örökhagyó aláírása. Ezért nem kell tanút alkalmazni a holográf végrendelet esetében, mert ott a végrendelet szövegének és az aláírásnak az összevetésével az aláírás valósága, vagy hamisított volta könnyen megállapítható. Ugyanezért javasolja az új Ptk. koncepciója, hogy több lapból álló holográf végrendelet esetében az egyes lapok számozásától el lehet tekinteni, míg az allográf végrendeletnél nem. Ehhez a jelenséghez még csak annyit kívánunk hozzátenni, hogy nehezen érthető a bírói gyakorlat logikája, mert más területen „példamutató rugalmassággal” alkalmazza a törvényt. Gondolunk arra az esetre, amikor az örökhagyó az őt alkalmazó vállalat céges levélpapírjára írta a végrendeletét és a bíróság azt elfogadta érvényesnek annak ellenére, hogy a Ptk. szerint a végrendeletből ki kell tűnni a végrendelet alkotás helyének.⁴ Az örökhagyó nem a cég székhelyén lakott, és semmi körülmény nem bizonyította, hogy a végrendeletet a munkahelyén írta. Ennek ellenére a Legfelsőbb Bíróság a végrendeletet érvényesnek tekintette. Hangsúlyozni szeretném, hogy a döntéssel egyetérték, mert a végrendelet alkotásának a helye nem befolyásolhatja a végrendelet érvényességét. A példát csak azért említettem, hogy jelen esetben is alakszerűségi követelmény megsértéséről volt szó és a Legfelsőbb Bíróság korábbi állásfoglalásával ellentétben itt nem talált okot a végrendelet érvénytelenségének a megállapítására.

ad. c) A harmadik terület, ahol – véleményem szerint – a jelenlegi szabályokon indokolt lenne változtatni, az a kötelesrész.

A legnagyobb feladat az lenne, hogy a kötelesrész intézményének jelenkori funkcióját pontosan körvonalazni kellene. Kétségtelen,

hogy az európai jogrendszerek túlnyomó többsége ismeri és a mienkhez hasonló módon szabályozza a kötelesrész intézményét. Úgy gondolom, hogy a jelenlegi szabályozás – még akkor is, ha az megfelel az európai szabályozás legtöbbszörének – nem felel meg a jelen kor követelményeinek. Minden jogintézmény indokolt vagy indokolatlan voltát akkor lehet eldönteni, ha tisztázott az a cél, amit az adott jogintézménnyel el kívánunk érni.

A kötelesrész intézményének a célja máig nem mondható tisztázott kérdésnek. Mint az közismert a kötelesrész intézménye az ősiség eltörlésével került előtérbe. Hazánkban, első ízben az OPTK. hatálya léptetésével kapcsolatban jelentkezett, majd az Országbírói Értekezlet is elfogadta, és jelenlegi formájának a kialakulásában jelentős szerepe volt a most kétszáz éve született Deák Ferencnek.

Abban mindenki egyetért és általában az irodalom itt meg is áll, hogy a kötelesrész intézménye a végrendelkezési szabadság korlátozását jelenti. A kiinduló cél az ősiség eltörlése után az volt, hogy a legközelebbi vérrokonok mindenképpen részesedjenek a hagyaték-ból. Miután az ősi vagyon felett az örökhagyó nem rendelkezhetett, az ősiség eltörlésével az osztrák jogban és így a magyar jogban is létező kötelesrész intézményében vélték felfedezni az „ősi vagyon” folytatásának a lehetőségét, amely vagyon felett az örökhagyónak tulajdonképpen nincsen rendelkezési joga. A kötelesrész – legalábbis kiindulási alapként – az örökhagyó két legközelebbi vérrokonát kedvezményezi, vagyis az örökhagyó gyermekét, leszármazóját illetve a szülőjét. A gyermek tekintetében, mintegy halál utáni tartási kötelezettségként is felfogható volt a kötelesrész intézménye. Tulajdonképpen ugyanez a szülő tekintetében is fennállt. Véleményem szerint sokkal inkább a családi vagyon egybentartása, vagy legalábbis annak részbeni egybentartása volt a cél. A kötelesrész intézményének a túlélő házastárs javára való kiterjesztése már áttöri ezt az elvet. Amikor ez már kimondásra került, akkor tulajdonképpen e mögött a női egyenjogúság, alapvetően politikai célkitűzése volt a meghatározó. Nem lehet azonban figyelmen kívül hagyni, hogy ebben az időben nem volt számottevő családi vagyon, tehát a kötelesrésznek – mintegy erkölcsi tartalmát, – elsősorban a legközelebbi vérrokonok tartását emelték ki. Ha elfogadjuk ezt az érvelést, akkor nem lehet megindokolni azt, hogy miért van a köte-

lesrésznel ugyanolyan „öröklési rend”, mint általában a törvényes öröklésnél, vagyis az örökhagyóhoz közelebb álló kötelesrésze jogosult kizárja a távolabb álló kötelesrésze való jogosultságát.

Ha a kötelesrésznek a tartási funkciójából indulunk ki, akkor minden kötelesrésze jogosultnak egy sorban kellene jogosultnak lenni, mert előfordulhat és több esetben elő is fordul, hogy a szülő sokkal jobban rászorulna a tartásra, mint az egyébként jelentős vagyonnal rendelkező gyermek, de a gyermek kötelesrésze megelőzi a szülő kötelesrészét. Ezért csak az a feltevés marad, hogy a gyermek vigye tovább a családi vagyont, vagy legalábbis annak egy részét.

Úgy gondolom, hogy ezt a feltevést meg kellene tudni haladni. A kötelesrész intézménye sérti a tulajdonnal való szabad rendelkezés elvét. Kétségtelen, hogy minden alkotmányos jog korlátozható, így a tulajdonnal való szabad rendelkezés elve is. Vizsgálni kell azonban a korlátozás indokoltságát, szükségességét és mértékét.

Jelenlegi jogunk az örökhagyó vagyonának a fele részében mondja ki ezt a korlátozást, amely mérték – véleményem szerint – erősen eltúlzott. Nincs olyan körülmény, ami indokolná, hogy az örökhagyó a meglevő vagyonának a felével halála esetére nem rendelkezhet. Ha kötelesrésznek bármelyik korábban említett funkcióját vesszük alapul, az állapítható meg, hogy semmi olyan szempont nincs közöttük, ami a családi vagyon egybentartását indokolná. (Csak zárójelben jegyzem meg, erre ott van az ági öröklés) A tartási funkciót alapul véve ugyanerre a következtetésre kell jutnunk. Mint utaltam rá, a kötelesrésznek valódi tartási funkciója, feladata nincsen, mert ha a jogalkotó, ezt komolyan gondolta volna, akkor a jogosultak között nem az életkor szerinti jogosultságot állapítja meg. A gyermek tekintetében a kötelesrésznek a tartási funkcióját megkérdőjelezi az a tényleges helyzet, hogy általában a szülő a gyermekével szembeni tartási kötelezettségét, talpra állítását, az életben való elindulását még életében megteszi és leginkább a hátramaradt házastársa vagy szülője szorulna rá, hogy megfelelő vagyonhoz jutva idős korában megfelelő életnívót biztosíthasson magának. Itt feltétlenül meg kell jegyezni, hogy a kiskorú, vagy aki önmaga eltartására önhibáján kívül nem képes (rokkant, fogyatékos stb.) más megítélés alá kell hogy essen. Ilyen esetben a szülő tartási kötelezettségének meghosszabbodásáról van szó. Csak példaként

említem, hogy ha a szülő önköltséges képzés keretében biztosítja egyik gyermekének az egyetemi diploma megszerzését, míg a másiknak nem és végrendeletében az önköltséges képzésre fordított összeggel megegyező hagyatékot kizárólag annak a gyermeknek a javára rendeli, aki nem részesül ilyen „juttatásban” ez vajon sérti-e a kötelesrész iránti igényt? Azt hiszem, hogy a válasz egyértelmű igen.

Joggal tehető fel természetesen a kérdés, hogy véleményem szerint mi legyen a kötelesrész jövője.

Tudatában vagyok annak, hogy egy régi, a társadalom által megszokott jogintézményt egyik napról a másikra lehet ugyan, de nem célszerű megszüntetni. Úgy gondolom, hogy a most készülő új Ptk. igen jó alkalom arra, hogy megkezdődjön ennek az intézménynek a magyar öröklési jogból történő „kivezetése”.

Az új Ptk. koncepciója igen tiszteletreméltó javaslatokat tartalmaz a kötelesrész jelenlegi szabályainak a korlátozására. Ezekkel a korlátozásokkal magam részéről teljesen egyetértek. Úgy vélem, hogy valóban bővíteni kellene a kitagadási okokat, és iránymutatást kellene adni a bírói gyakorlatnak, hogy ezeket a kitagadási okokat ne megszorítóan értelmezzék. A jelenlegi szabályozás ugyanis lehetőséget biztosított arra, hogy a Legfelsőbb Bíróság érvénytelennek minősítse azt a kitagadást, amelyben az örökhagyó azért tagadta ki gyermekét, mert az a gyermekéről, vagyis az örökhagyó unokájáról nem gondoskodott, éveken keresztül nem látogatta, vele semmilyen kapcsolatot nem tartott. A Legfelsőbb Bíróság álláspontja szerint a kitagadottnak ez a magatartása csak akkor szolgált volna elégséges okul a kitagadásra, ha a tartási kötelezettség elmulasztása a gyermeket súlyos nélkülözésnek tette volna ki. A tényálláshoz tartozik, hogy ez azért nem következett be, mert az örökhagyó gondoskodott az unokájáról.⁵ Nem vitatom, hogy a Legfelsőbb Bíróság ítélete egy szigorú jogértelmezés mellett a Ptk. rendelkezéseinek megfelel. Ugyanakkor úgy gondolom, hogy akkor a Ptk. szabályait kell megfelelően módosítani. A jelenlegi szabályok mellett „majdnem lehetetlen” valakit kitagadni. Csak példaként utalok arra, hogy akit a bíróság három-négy év szabadságvesztésre ítél, az igencsak „érdemtelen” a kötelesrészre, noha a jelenlegi szabályaink szerint nem lehet kitagadni. Ha a hatályos kitagadási okokat végigtekintjük, azok legtöbbje elsősorban a leszármazó kitagadására alkalmas. Az is

igaz, hogy a kitagadás rendszerint a leszármazó tekintetében áll fenn, mert rendszerint van leszármazó, és mint említettük a kötelesrésznél is érvényesül az az elv, hogy az örökhagyóhoz közelebbi örökös kötelesrésze kizárja a távolabbi személy kötelesrészét. Ha a házastárssal szemben áll fenn a kitagadás lehetősége, akkor ez rendszerint azt is jelenti, hogy a felek korábban már elváltak, és így a házastárs kötelesrésze fel sem vetődik. A szülő kötelesrésze életszerűen ritkán jelentkezik, mert a szülő rendszerint korábban hal el, mint a leszármazó. Ha nem ez történik, akkor pedig rendszerint az örökhagyó után nem marad végintézkedés, aminek a híján megint nincsen kötelesrész, illetve a kitagadás fel sem vetődik.

A leszármazók tekintetében szélesíteni kellene a kitagadási lehetőséget, a jelenlegi kitagadási okok bővítésével, mint pl. az örökhagyóval szembeni, nemtörődöm magatartás, a kapcsolat egyoldalú és indokolatlan megszakítása stb.

A kötelesrész kivezetésének a másik – és az előzővel együtt alkalmazható lehetősége – a kötelesrész mértékének csökkentése. A jelenlegi mérték tulajdonképpen meghaladhatja az örökhagyó vagyónának (a hagyaték értékének) a felét, mert a kötelesrész alapjához hozzá kell számítani a tizenöt éven belül ingyenes adományok adománykori értékét is. A mértéket két irányban lehetne szűkíteni. Az egyik, amit az új Ptk. koncepciója is tervbe vesz, nevezetesen szűkíteni kellene az ingyenes adományoknak a kötelesrészhöz való számításának a lehetőségét, egyrészt a tizenöt év leszűkítésével, másrészt a kötelesrészeire való jogosultságot megállapító időpontot kellene megváltoztatni, és ésszerűbbé tenni. A másik út a mérték csökkentése. Elegendő lenne a hagyaték tiszta értékének az egynegyed része, mint kötelesrész.

Ezeknek az elképzeléseknek a megvalósítása, a tulajdonnal való – halál esetére is szóló – szabad rendelkezésnek a szélesebb körben történő biztosítása irányba hatna. Mindezekeken felül jobban szolgálná a favor testamenti elvet, amit az új Ptk. koncepciója tervbe vesz, törvényi szinten is kimondani. Én abból indulok ki, hogy ha valaki végrendeletet alkot és a hozzá vérségi vagy egyéb kapcsolatban legközelebb állók közül valakit – rendszerint a gyermekét – kitagadja, annak valóban alapos oka lehet és az örökhagyónak ezt a szándékát lehetőleg tiszteletben kell tartani.

Az örökléssel ingyenes vagyonszerzés történik, az illetékszabályok ezt magasabb illetékkal sújtják. Ugyanakkor mivel ingyenes szerzésről van szó, az ingyenes előnytől történő elesés nem minősíthető hátránynak. Ebben az értelemben ha az örökhagyó kitagadja leszármazóját az öröklésből, ez csak annyit jelent, hogy ingyenesen nem szerzett vagyont. Nem vitatom, hogy ez a felfogás sajátos megközelítése a kérdésnek, de mégis úgy gondolom ezt a variációt is végig kell gondolni és nem csak abból kiindulni, hogy a leszármazónak „mindenképpen kapni kell valamit”, ami az örökhagyó vagyonához viszonyítva nem is csekélység, mert a vagyon fele része.

Végezetül, a részletekre történő kitérés nélkül csak utalni szeretnék arra, a véleményem szerint sajnálatos körülményre, hogy az öröklésjogi kodifikáció elment, illetve elmegy egy újonnan keletkező, illetve keletkezett probléma mellett. Nevezetesen, hogy a gazdasági társaságokban keletkezett részesedések, – talán csak a részvény kivételével – a hagyatéknak olyan sajátos tárgyai, amelyek az általánostól feltétlenül eltérő szabályozást igényelnek. Tudomásul kell venni, hogy a jelenlegi szabályok mellett egyes esetek nehezen kezelhetők, ha egyáltalán megoldást lehet rájuk találni. Véleményem szerint a legtöbb gond a kft. üzletrészének az öröklése körül jelentkezik.

Azon természetesen lehet vitatkozni, hogy ezeket a szabályokat az öröklési jogban, vagy a társasági jogban kell szabályozni. Én bármelyik lehetőséget elfogadhatónak találom, noha az öröklési jogi szabályozás közelebb áll hozzám, de hosszútávon semmiképpen nem lehet ezt a kérdést a szőnyeg alá söpörni.

JEGYZETEK

- 1 Kétségtelen, hogy a család és a házasság hosszú időn keresztül egymást feltételező fogalmak voltak. Figyelembe kell azonban venni, hogy megváltozott a társadalom erkölcsi felfogása. A tények azt mutatják, hogy ma már a párkapcsolatoknak nem kizárólagos alapja a házasság. Két személy tartós kapcsolatának a házasságon kívül egyéb személyes motivációi lehetnek.
- 2 Azon lehet vitatkozni, hogy az egyeneműek közötti élettársi kapcsolat mennyiben tekinthető családnak, de az utóbbi években jelentkező magyar és nemzetközi gyakorlatban előforduló esetek – úgy gondolom – több mint elgondolkoztatóak.
- 3 Azt ma már nem lehet megállapítani, hogy a közjegyző milyen felvilágosítást adott az örökhagyónak, de ennek jelen példában nincs jelentősége.
- 4 Az más kérdés, hogy a Ptk. ezen szabálya nemigen indokolható és a Konceptió tervbe vette ennek a megváltoztatását.
- 5 Legfelsőbb Bíróság Pf.II.21.006/1988. BH. 1989.312.